

THEOLOGIA PRACTICA

Fekete Csaba

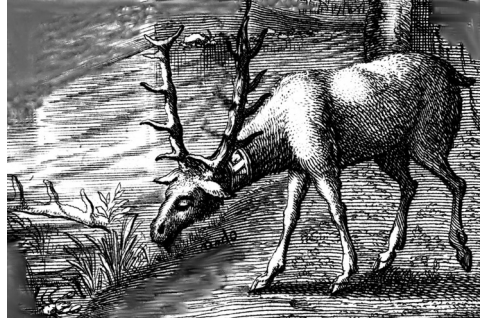
Debrecen

Írt-e Apafiné zsoltárparafrázist?*

Örgeink kedves imádságos-könyvének van egy híres-neves ajánló verse: *Mint gyors szarvas, kit vadász sért...* Sokan tudták Arany Jánossal akkor is, ha a ronggyá imádkozott kötetke eleje hiányzott. Én magam, lehet, nagyszüleimtől hallottam; vagy talán már azelőtt is olvastam, hogy a Toldit tanultuk? A vers – műfaja szerint – semmi módon nem tekinthető zsoltárparafrázisnak. Ebből aztán az is következik, hogy a bibliai zsoltárhoz való mérése himnológiai (illetve esztétikai) hozadékkal nem kecsegtet. Az imádságos régiek szellemiségétől elidegenült nyájas olvasó jutalmazhat zsoltáros minősítést is, azonban hitvalló énekek meg bibliai távlatú könyörgések valódi sajátosságainak fejtegetésére és feltárására ennél alkalmasabb módot kell találnunk.¹ Egyházunk, Bibliánk és az irodalom kapcsolatát tekintve feltétlenül. Ezért témánk itt és most a zsoltári *szarvas* (módosulva) meg a *szomjúság*. Megokolom, miért háritom el, mint képtelen ráfogást, hogy Apafiné Bethlen Kata szerzeménye volna ez a vers. Szintén szót kell emelnem a velejáró műfaji kérdésben. Ne mondjuk zsoltárnak, ami nem zsoltár. *Női hangra* sem íródott, *zsoltárnak* sem számít az ajánló vers.

*Haj, de a forrásnak kiszáradt az ágya,
Az ezeryő fűvet trul sem találja...*

Ez is zsoltár? Arany János verse legalább annyira zsoltár lehetne, ha az volna, mint a *Bujdosás emlékezetkövén* az ajánlás. De egyik sem az. Oly messze távozik és teljes menetében oly távol kanyarog a szarvasos vers a 42. (és a vele a héberben egyet alkotó 43.) zsoltártól, hogy nem üti meg a parafrazeálás minimumát. A 19. század elején gyűlekezeteink még a legtöbb korai zsoltárparafrázist ismerték (az »öreg debreceni« énekeskönyvben összesen 102 volt belőlük). Ezek sorában a 42. zsoltárnak (*Quemadmodum cervus*) négy parafrázisa is van 1. *Fohászokodom hozzád, Uram Istenem* RPHA 421. 2. *Jóllehet nagy sokat szóltunk Dávidról* RPHA 691. 3. *Mint kívánkozik a szarvas* – Chasee (Császi? Kassai?) Miklós RPHA 996. 4. *Szomjúbozik lelkem, mint a szarvas a hideg kútfőre* (Debreceni Szőr Gáspár) RPHA 1341. Ide sorolhatjuk még a 43. zsoltár (*Vindex esto mihi*

18. századi rézmetszet részlete
(a csonka kötet adatait és a metsző művészt nem sikerült azonosítani).

* Készült az OTKA (K 69093) támogatásával. A szerző már érintette írása bizonyos részleteit a *Festett mellvéd és kegyesség. In memoriam Ladislai Dávid* (RSZ 2007/5, 1106–1121) című tanulmányában. (*Szerk.*)

¹ Erre az írásra Petróczy Éva igen hangulatos előadása készített 2007 tavaszán. Az ő csurgói konferencián elhangzott fejtegetései megjelentek nyomtatásban: *Zsoltár női hangra. I. Erzsébet, Mary Sidney, Apafiné Bethlen Kata*. In: *Református Egyház* LIX (2007) 204–207.

Deus) parafrázisát: 5. *Lásd meg Uram én igyemet* George Buchanan nyomán Tolnai Bálint (?) RPHA 823. Hasonlítsd össze nyájas olvasó és lásd: ezek közül egyikkel sem áll párhuzamba a szarvasos vers, ha elvárjuk a bibliai tartalom filológiai lefedésének minimumát; jól lehet a bibliai szöveghez való tapadás és a feldolgozás módja a megemlített parafrázisokban széles skálán mozog.

Felületes adaptáció is bővebben merít a kiszemelt zsoltár részecskéiből, hogysem egy árva allúzióra, idézetre vagy motívumra korlátozódjék az adatolható függés. Máshonnan máshová halad, jó néhány egyéb (a felületes pillantás elől rejtett) bibliai célzást tömörítve az ajánlás. Az első sor második fele azon nyomban elszakad a zsoltártól: *kit vadász sért*. Vadásszák a szarvast, van is sebzett szarvas címereken. Csakhogy Szenczi Molnárnál és Dávidnál nincs levadászott, sértett szívű, vénhedten könnyét csordító és megifjodásért kígyót nyeldeklő szarvas, mint az ajánló verszetben. Elszalasztja a dallami asszociációt is, a genfi zsoltár dallama mögött egykor lappangott vadászdal elterjedt nótájára a *gyors szarvas* nem énekelhető. A zsoltár tartalmából az elkezdésre célzó két szónál több nincs. Puritánjaink okkal és joggal érveltek úgy, hogy Szenczi Molnár Albert zsoltári énekei messze meghaladják a mégoly szép zsoltárokból vett dicséreteket is abban, hogy tartalmilag szorosan, Lobwassernél sokkalta szorosabban követik a héber értelmét. Hol marad vajon, ha zsoltár volna az itt boncolt vers, legalább némi célzás az ilyen részletekre (Szenczi Molnár bibliakiadásából idézem): *miért járok gyászrubában, midőn ellenségem háborgat engem* (10); *ennekelőtte mégyek vala nagy sokasággal, vivén mind az Isten házáig nagy örömmel és dicsérettel az örvendező sokaságot* (5); *emlékezem te rólad innét, az Jordánnak földéről, és az Hermónnak kicsiny begyéről* (7).

A versnek más az értéke és funkciója. Attól, hogy nem nevezhetjük zsoltárféleségnek, egyes részleteiben biblikus. Érdeemes is vallatnunk a *Bujdosásnak emlékezetköve* dicséretes perorációja műfaját is ilyen értelemben, meg ennek megfelelően emlegetnünk az imádságos könyvecske valós értékeit. Ehhez vázolok itt néhány mozzanatot. Kénytelenségből főként a besorolás és hozzárendelt költőnőiesítés ellen kell szót emelnem.

Bárki írta, nem zsoltárparafrázis a *szarvasos* vers. Egyszer s mindenkorra ki kell mondanunk, hogy ebben az értelemben Apafiné nem írt semmiféle zsoltárt.

Írt-e mást? Semmi egyéb bizonyosságunk nincs, hogy költőnő volt és bármit írt, csak ez az újabban hozzá kötött vers, amely feltételezés, ha megállna, immár zsoltárszámba volna veendő. A hercegasszony imádságszerző vénája tetszetős ötlet, nem egyéb, hisz kellően adatolhatatlan. Ellenpróbául nem ismeretes semmi más alkotása (példának okáért emblématikus verse). A fiatal özvegy műveltségére a *Bujdosásnak emlékezetkövé*ből levonható következtetés alaptalan, ha egyéb bizonyíték sehol nincs rá. Persze ettől az egyszer szárba szökken legenda tovább virágzik, mint az, hogy Károlyi Radicsics Gáspárnak köszönő levelet írt Náprágyi Demeter az ajándékba kapott Vizsolyi Bibliáért.

Kulcsmondatul kínálkozik a vers egyik eseményt megjelenítő sora. Betlehemnél, bizonytalan kimenetelű csata közben Dávid kiloccsantja a sisakban neki elhozott vi-

Lukas Hirscher városbíró
címerének részlete,
Brassó 1581. RMNy 482.

zet,² hisz *lelke szomjazott, nem teste*. A szomjúhozás a sákramentumokhoz, illetve a vándorúton haladó emberélet végső céljára irányítja az imádkozó figyelmét. Gyógyító írt kínál, aki rátalál, orvosára lel, az jól járja útját, aki rátalál. Ezt a lelki zarándokúton járást és odatalálást munkálja az egész könyvecske imádságokkal, verses summák sorozatával és egyéb járulékokkal. Elég itt úrvacsorai énekeinkre utalnom. Haladjunk azonban tovább a szerzőség kérdésében.

Minő motivációt hangoztat a mondottakkal ellentétben az idősebb Bethlen Katát költőnévé avató Weöres Sándor? „Apafiné bűnös lélek és főként bűnös test lehetett.” Megszabadította – illuzionista módra Apafinét – az ifjabb költőné Katával való „összszetévésztes csapdájából”, hogy a képzelt költőnéiesség kelepcéjébe csukhassa. Átértelmezve. Imádkozó? Dehogyl! „Voltaképpen őspogány. Minden imája varázslat, ellenállhatatlan sodrású bővülés-bájolás [...] csupa ráolvasás, vajakosság.” Sámánnói jelenség.³ Nos – így klasszifikálta Weöres Sándor. A költőnévé avatást Petróczi Éva jóhiszeműen és veszélyérzet nélkül utánamondta. Nekünk azonban úrvacsorai énekeinkkel és az öreg debreceni énekeskönyv százhárom zoltárparafrazisával a háttérben rá kell kérdeznünk, hogy vajon a mesés várkastélyában lakozó angol lady zoltárt parafrazeáló rímtechnikájához hasonlítható-e egy magyar sámánnó produktuma?

Továbbá: miféle sugallatra alapoz Weöres Sándor (hisz nem református imádságokban és énekekben dúskáló filológiai érveket és nem könyvészeti adatokat emleget)? Például – egyáltalán nem asszociálva a 17. századi élethelyzetre – idéz a pestiskor mondandó imádságból: „Fedezz bé szárnyaiddal, hogy meg ne rettenjek az éjtszakai irtózástól; a nyilaktól, melyek nappal repülnek; a pestistől, mely a setétben előbb-előbb mégyen; a dögtől, mely délben kegyetlenkedik.” Ezt azonban nem a zoltár applikációjaként⁴ érti (gyakori toposz, Szenczi Molnár szerint is énekelték eleget, de Weöres ezt nem ismeri), hanem kinyilatkoztatja, hogy a könyörgésben ezek „káldeus varázsszövegekhez méltó sorok”.⁵ Ha csak ennyi történt volna! Beteljesíti a kánont Kovács Sándor Iván azzal, hogy ő már a bűnös hercegasszonyt vetköztető alkalmi szeretőkről is tud, a *szarvasos* ajánló verset egyenesen gyötrő lelkiismeret-furdalásból eredezteti.⁶

Trendi ma már mindenféle olvasat. Akár a leírt vagy nyomtatott szövegtől, korabeli összefüggéstől függetlenül ítéletét az elméleti szakember. De vajon valóban így kell-e nekünk is – vélt vagy valódi szerzőstől – ezt az imádságos könyvecskét beskatulyáznunk? Ha efféle kanonizált »olvasat« irodalmi berkekben néhol teljesen megfelelő is, felmentés nélkül kötelezi-e a reformátusságot, örökségünk mai letéteményeseit meg a Bibliától és Zoltárkönyvtől végleg még el nem idegenült tudományosságot?

Ajánló levelecske a szarvasos vers világosan megmondott műfaja. Más írhatta az imádságokat összeállító tiszteletére és felkérésére, amint ez általánosságban szokás volt. Századokon át. Mástól való a verses ajánlás, nem attól, aki válogatta, írta vagy szerkesztette a kötetet. Nem is a könyv címét magyarázza ez az ajánló vers, mint az Ács Mihály-féle *Arany lánc* verses előbeszéde, melyet viszont maga a szerkesztő költött; nem is mondja *ajánlásnak*. A *szarvasos* vers nem szól sem emlékezetkőről, sem faragat-

² 2Sám 23,16; 1Krón 11,18; ez valójában vízáldozat (vö. 1Sám 7,6).

³ *Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*. Összeállította, sajtó alá rendezte, magyarázó jegyzetekkel és utószóval ellátta Weöres Sándor. 2. bővített kiadás. A bevezető tanulmány és forrásjegyzék Kovács Sándor Iván munkája. Budapest 1982, 2. kötet, 31–36.

⁴ Zsolt 91,3–6.

⁵ *Három veréb hat szemmel...* 2. kötet, 34.

⁶ Uo. 1. kötet, 31.

lan kövekről, sem örökkévaló halmokról, és szorosán véve semmit nem is illet, ami ott sorakozik a könyvecske részletező címében. Valamely művet ajánló és szerzőjét tisztelő versben ez egyáltalán nem ritkaság. Aztán az ajánlás versformája (négy-sarkú strófaszerkezete) strófikájában is hátat fordít a summácskák többére háromsoros megverselésének. Más húron pendül.

Szinkretizmus ötvöződik az ajánlás bibliás fordulataival a versben, ez korjellemző. Nem füvesasszonyi praktikák magyarázzák, mint Weöres Sándor véli. A prédikátor csillogtathatta klasszikus műveltségét, költői leleményét a keze ügyében lévő kommentárok, elmékedések meg a *hierozoicon* segítségével, ha ez mondandója célba juttatásának esélyét növelte. Hasonló utat jár – például – az *Arany lánc* ajánló verse, kezdve egy nem is bibliai motívummal, a pogány oltárhoz láncolt pogány istennel, hogy kötetének címválasztását megmagyarázza, hogy aztán a Bibliából lehetőleg minden láncot tartalmazó mondatot összekeresgélhessen. A phoenixmadár poraiból való megéledése református terítőkön és kannákon meg szószerkeken közönséges. A szarvas mitologikus visszafiatalodását a kazetták soha sehol sem ábrázolják. Megsebzését sem. Női szépségpraktika is volna a versben? Ha női szerzemény volna, éppen ez is lehetne. Akkor az is elképzelhető, hogy nem a bűneitől megszabadult új embert aposztrofálná a vers. Ez is mind végtelenen idegen a 42. zsoltártól. De van bőséggel ó- és újszövetségi utalás az említett mesebelieken kívül strófaszámra a versben. Végző soron a mitologikus vonások hozzáelegyítése is ezek vonalába esik.

Szinte minden sort bibliai célzások súlyosbítanak az *ajánló levelecskében*. Finomak és tömörök. Beszédesek annak, aki a Biblia felől tekint a sorok mögé, nem a Weöres Sándor képzeletének kulisszája mögül. Ilyen a Bethlehem híres forrása, Jákób kútjának emlegetése után a kútásás. Történeti (és üdvtörténeti) háttere van: „...ismét megása Izsák a kútakat, amelyeket ástak vala az ő atyjának Ábrahámnak idejében, de amelyeket Ábrahám holta után behánytak vala a Filiszteusok... Izsák szolgálai pedig ásnak vala a völgyben, és élő víznek forrására akadának ott”.⁷ Ezt is Jézus-szimbólumként értelmezi a vers (a többi célzás most hagyjuk):

*Jézus, te vagy az a forrás,
Kit magának ha ki felás,
Nem árt néki semmi marás,
Többé rajta nincs szomjúzás.*

Főntebb említett úrvacsorai énekeink közül Lengyel Józsefé (438) a leggyakoribb, a 19. század elejétől a 20. század közepéig sok gyülekezet el nem hagyta volna a 6. strófát:

*Életnek víze, nyiss magadnak utat,
A szomjú hívek keresik e kútát;
Szolgáltasd ingyen az italokat,
Oltsd el végképe szomjúságukat.*

A sákramentum és a gyógyulás összekapcsolására is számos példa sorolható. Az Új zengedező menyeyi kar (1734) nálunk úrvacsorázáskor énekelt befejezése (436:7) is példázza ezt:

⁷ 1Móz 26,18–19; máskor is betömtek forrásokat, kutakat, hogy ellenségük ne juthasson vízhez, mint például Ezékiás idején, vö. 2Krón 32,4.

*Hát jöjjetek,
Bűnös lelkek,
Orvosságot kék vártok!*

Losontzi Hányoki István másként, ugyanezt a vágyakozást énekelteti (445), utalva például a 36. zsoltárra:

*Lelkem siet hozzád menni,
Ámbár gyenge ereje,
Kíván asztalodról enni,
Ó, életnek kútfeje...*

Ezzel a 18. században csupán folytatja a reformáció századának éneklését, amely az éppen idézett sorait is magyarázza (162) a hajdan introitusként használt parafrázisban:

*Úgy kíváncsozik mi lelkünk
Te szent igédhez,
Mint a szomjúbozó szarvas a vízhez,
A hideg kútfehez,
Felséges Atya Isten.*

Lássuk meg a versben az evilágin túlmutató szemléletet, amelyben a jelen földi élet idegen a könyörgőnek, mióta a lángpallosú kerúb ide számúzta óemberét az igazi hazából, a mennyeből. Ne csak a valahai exul prédikátort keressük, aki ekként ajánlja a könyvecskét hitsorsosainak a Partium vagy Erdély valamelyik parókiáján, ezért beleírta saját sorsát vagy az elcsapott fejedelmét meg az elhanyaglott Erdélyét. A mennyekből kirekesztettség és az oda eljutás a tét. Erre bőséges példák sorakoznak Johannes Arndt, Louis Bayly és Johannes Gerhard elmélkedéseiben. Ezek döntően meghatározták egyes puritánok, nemkülönben a két Ács Mihály, meg számos kortársuk (azaz nem csak az utókor által szorosan véve pietistának tekintett lelkészek) szemléletét, meg a könyvecskéket imádkozó hívők egymást váltó nemzedékeinek kegyességét. Emellett

gyökerekből sarjadnak, a kegyes ortodox és tudós puritán művelődés elemeiből építkeznek az imádságok, erre hangolódtak rá különféle társadalmi állású emberek, gyülekezetek. Ők voltak vevők a sorozatosan megjelenő könyvecskére a 20. század elejéig.

A *Bujdosásnak emlékezetköve* korábbi imádságos könyvekre és szertartási gyakorlatra alapul. Segíti a napi megpróbáltatások és kísértések idején való helytállást. Csupán Debrecenben húsz kiadásáról tudunk eddig. Ez aligha vajákosságuk meg szürkeségük következménye (ilyenek szerepelnek Weöres Sándor jellemzésében).

A híveit pásztoroló prédikátor az *együgyűvek* (egyszerű, iskolázatlan hívek, Medgyesi Pál szava) szájába jórészt szokott imádságokat adott, énekelt kivonattal. Az elcsapott fejedelem – állítólag felleltetésben élő – felesége meditációiból miként fa-

A zsoltárbeli szarvas ábrázolása az Umling festőcsalád egyik mennyezeti kazettáján (Körösfő, 1764)

kadt volna fel a mindennapiért, a tisztos testi ruháért fohászkodás, meg szárazsághoz, haldokláshoz, árvízhez és orvossággal éléshez társuló könyörgés, végül a pestis idején mondandó fohászkodás? Mímodon került el ez a költő Weöres figyelmét? Járatlanság, otthonosság hiányában könnyen. A híveivel gondoló pásztor naponta szembesült a körülményekből fakadt szükségletekkel. Ámde ama főrangú s bűnös, bécsi édes életre kapott és még viszonylag fiatal nő? Hercegasszony? Típuskönyörgések ezek a hasonló gyűjteményekben is, meg kátékban és énekeskönyvekben. A költőnőiség creatora s a briliáns esszéíró elől ezt mind elfödte valamilyen szemléleti fátyol; és természetesen a neki ismeretlen protestáns kegyességben való téblábolás.

Továbbá lehetett-e oly szoros gondja arra a szakszerű liturgikus beágyazásra egy dorbézoló költőnőnek, amely ott rejlik az imádságok rubrikáiban? Doxologia-változatok, a Pater noster mellett a Dekalogus, az Apostolicum, az Agnus Dei, az ároni áldás tropizált (trinitárius, mint a bevezető imádságnak külön Atyához, Fiúhoz és Lélekhez intézett három osztatú) változata, a commendatio animae, és a többi részlet gazdagítja ezt a zsolozsmaszerű liturgiácskát a capitulum-szerepű bibliai idézeteket körítve (a summácskák soha nem ezeknek, mindig az imádságok verses tömörítvényei). Weöres Sándor előtt minden efféle meghatározó elem rejtve maradt, noha ez a könyvecske árulkodó és kitüntető sajátossága. Máshová nézett, mást is látott meg, mint ami itt van. Nem hallgathatunk a könyvtörténeti tényekről sem.

Van két olyan imádság a *Bujdosásnak emlékezetköve* második részében, amelynek teljes alakja magyarul 1636 óta a *Praxis pietatis*ban található, mint úrvacsora előtti és utáni mintakönyörgés.⁸ Aztán Apafi fejedelem kéziratosa imádságos könyvecskéjéből is benne van szó szerint egy tétel.⁹ Maga a fejedelem vette át földérintetlen korábbi forrásból, akár atyjától, ha nem maga szerzeménye, vagy a 7×11 cm nagyságú kötetkét író deákja választotta.

A liturgikus hozzáértésnek van ékes magyarázata. Az első rész – hetedszaki kollektasorozat – hűséges átvétel öreg Ács Mihály *Arany láncából* (énekeskönyvvel, 1692–1696 között jelent meg először).¹⁰ A szó szerinti egyezésre rámutatott Pavercsik Ilona,¹¹ saját hasonlításom alapján megerősítem, még három imádság ugyaninnen való átvétel a második részben. Jusson csak eszünkbe, hogy az *Arany lánc* megjelenése táján (1694-ben) ment férjhez Bethlen Gergely leánykája, tizenhat esztendősen II. Apafi Mihályhoz...

Időközben közölte a *Bujdosásnak emlékezetköve* első részbeli verses summácskákat a RMKT, természetesen nem Apafiné Bethlen Kata, hanem öreg Ács Mihály szerzeményeként. Ezeket – a képzelt költőnő rokokó csipkeit – »rontáselhárító« terminus technicussal tisztelte vala Weöres Sándor.

⁸ Ugyanezeket az imádságokat tartalmazta, eltérő rövidítésben és átdolgozásban, az úgynevezett Pataki Ágenda (*Liturgia Sacrae Coenae*, RMK I. 933), az egyik ismét más átdolgozásban fölbukkan Drégelypalánki János *Praxis pietatis contracta* (Debrecen, 1698, RMK I. 1240) című kiadványához csatolt imádságok sorában, illetve megvan kéziratokban is, például a Komáromi Csipkés György kéziratban terjedt ágendájának egyik másolatában.

⁹ Révész Imre ezt egy másikkal a hétből ismét kiadta 1924-ben.

¹⁰ RMK I. 1589/A nem maradt belőle ép címlapú példány, az egyetlen ismert csonka, az 1696-ra keltezett későbbi (hamis impresszummal készült) példányok keltezéséből is csak az *ante quem* állapítható meg. Az *Arany láncnak* a 18. században önállóan is volt több kiadása.

¹¹ Evangélikus, református vagy protestáns? In: *Fejezetek 17. századi nyomdászatunkból*. Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos ülészsaka és kiállítása 2000. október 12. Budapest 2001, 115. (Libri de libris.)

Minden apróbb tételt (alkotóelemet) is külön számlálva¹² 30+24 imádság található a kötetkében. Az első harminc, meg másik öt 17. századi eredete és átvétele kétségtelen. Nem ismerjük még egy tucatnál több imádság pontosabb hátterét, vagy csak motívumai és párhuzamok alapján gyaníthatjuk forrásait. Teljes földérites alig hihető, sok kézirat semmisült meg, ezekből zegzugos utak vezettek a nyomtatásban s kéziratban terjedő szertartási és kegyességi segédletekhez.¹³

Az elmondottak nyomán meg kell kérdeznünk, hogy vajon ki lehet a szerkesztő avagy szerző, ha a hercegasszony semmiképpen nem? Adódik elképzelés, elég közeli is, amelyet a kutatás talán eldönthet. A pietizmus egyik nemzetközi rangú kegyességi alapkönyvét, Arndt *Paradiesgärtlein* című munkájának fordítását 1698-ban az akkor még ifjú (gyermekét elvesztett) fejedelemasszonynak ajánlotta udvari orvosa, Huszti Szabó István (azaz udvari pártfogással publikálta).¹⁴ Néhány éneket is illesztett (nem nagyon sziporkázó verselésűt) a meditációk közé. Maga fordította ezeket is? Kölcsönözte? Az erdélyi udvarhoz ragaszkodók között, vagy a Részeken és a Tiszántúlon voltak alkalmas lelkületű verselő prédikátorok, imádkozók. Gyanítható, hogy körükben rejtőztek az a magát megnevezni nem akaró prédikátor, aki válogatta a felekezeti határt átlépő könyörgéseket és összeszerkesztette, és akinek keze ügyében volt Apafi Mihály kéziratos imádságos könyvecskéje is. A kegyes udvari orvosnak lehetett valami szerepe ebben is, meg abban is, hogy Debrecenbe került át, és itt is elkezdődött a *Bujdosásnak emlékezetköve* kiadása. Ő tudniillik debreceni professzor lett, majd a Rákóczi-féle szabadságharcban katonarvos, ott meg is halt hamar (1709-ben). A nyomdát meg összetörték, csak 1713-tól működhetett ismét. A következő évtizedből tudunk az első Debrecenben megjelent kiadásról, de a csonka példányok azonosítása még ennél is korábbi időbe vezethet.

Vessünk végül egy pillantást a legendára. Honnan támadhatott a költőnői hírnév? Hisz a sok közül egyetlen kiadáson sem olvasható Bethlen Kata neve! Miként került bele a könyvtárak katalógusainak leírásába (nem megjelenése idején) előbb Telekiné, utóbb vegyesen Telekiné és/vagy Apafiné? Egy példát mondhatunk. Az sem nyomtatványból való. Todoroszku Gyula a *Bujdosásnak emlékezetkövét* iparművészeti értékű hártyakötéssel ékesíttette, gerincén feltüntette Bethlen Kata nevét (nyilván Árva Bethlen Katát értve).¹⁵ Akkor már tekintélyekre támaszkodó lexikonadat volt ez. Kazinczy lett volna az, aki elvetette a sulykot és a könyvecskét megszerezte a szerzőnővel? Rá hivatkozik Szinyei kézikönyve, de ott bizony még nem attributum ez, hanem csak a szarvasos vers *értékére* való felfigyelés ürügyén történik. Persze zsolnárnak vagy zsolnárpáraparfrázisnak sem mondják sehol.

¹² Az *ad libitum* megjelenésből következően több imádság vagy az egyik általános, vagy a napi imádság bővítőmánya. A bevezető vagy zárófohász, illetve a doxológia is tekinthető a napi imádság tartozékának, ha a nagyobb liturgikus egységet vesszük alapul.

¹³ Tartózkodó számítás szerint a jobb prédikátorok pályájuk folyamán 10–15 kötet prédikációt, 3–5 kötet imádságot, kátét, ágendát írtak össze. Ezrelékekben mérhető legfeljebb, ami fennmaradt. A nyomtatott könyvek általában semmit nem mondanak az imádságok forrásáról. Ritkaság Kisszántó Pethe Ferenc zsolnárikiadása (Utrecht 1794), ő elárulja, hogy az imádságokat Siderius János kátéjából vette át.

¹⁴ Keresztyéni Jóságos tselekedetekkel tellyes Paraditsom Kertetske; Melly Hogy a' figyelmetes tanúság és vigasztalással tellyes Könyörgések által a' lelkekbe béplántáltassék [...] elkészítettett Arndt János [...] Mostan pedig [...] egy Méltóságos Asszony akaratajából [...] Magyarrá fordítottat [...] Kolosvárrat, Nyomt: Tótfalusi Miklós által. – RMK I. 1524.

¹⁵ OSzK RE 669.

Árva Bethlen Katának, a valóban költőnőnek, akinek a könyvtárát a tudós prédikátor Bod Péter jegyzékeltte, szintén volt egy példánya a *Bujdosásnak emlékezetköve* debreceni kiadásából. Ide vezet a nyom. Nyelvtanilag semmi mást nem fogalmaz meg a jegyzék eme tétele, csupán azt, hogy ez *kegyesség gyakorlására*, értsd: magának a fejedelemasszonynak a kegyessége gyakorlására, Bethlen Kata mindennapi áhítatára, kegyes imádkozására való. Arra készült, valaki ilyen célból készítette neki a *Bujdosás emlékezetköve* című könyvecskét.¹⁶ A legenda ebből a grammatikailag, filológiailag félreértett, majd folyvást és fékezhetetlenül félreértelmezett címleírásból eredhet.

Zoványi Jenő forrásismeretét és józan jártasságát szegezzük szembe Weöres Sándor képzetével. Tudniillik Kovács Sándor Iván döntő érvnek, amely »világosságot teremtett« az ellentmondó adatok között, Weöres Sándor »pszichológiai érzékét« tekinti. Fölé rendeli más véleményeknek, anélkül, hogy észlelné legalább a leplezhetetlen ellentmondást.¹⁷ Veszélyes ez a példa. Ekként a kritériumok definiálhatatlanok; lehetetlen össze nem tartozó minőségek és alkotások elkülönítése. Másrészt a valódi ismervek és értékek boncolását beárnyékozza, sőt ki is szoríthatja az elméletgyártás. Az ajánló levelecske utalásaiba is, de egyes imádságokba is beleolvasható mindenféle egyéni sorsból és alkatból fakadó tulajdonság, figyelemárnyékban marad eközben az imádságok funkciója, közösségi mivolta, a magános áhítatnak a nyilvános istentisztelethez kapcsolódása. Egyszerűen mindaz, ami kiolvasható volna belőlük. A liturgikus megszerkesztettség, amely minden, csak nem a Weöres-vélte javasasszonykodás, teljesen feltáratlan. Elsikkadt eddig, hogy egység van a könyvecskét alkotó prózai és verses műfajok között. Az énekek mellé szerkesztett imádságok, meg az imádságok mellé szerkesztett énekek egymást feltételező elvárása más szerkesztményekben is feltárul, bár ez az énekes imakönyv-típus mindaddig szinte semmi figyelmet nem kapott. A más úton járó irodalomelmélet nem törődik azzal, hogyan és miért nyilvánul meg ebben a kétszáz éven át imádkozott könyvecskében? Megérdemlik az elmélyült és további elemzést a könyvecske kiadásainak változatai olyan szempontból is, hogy hamar énekekkel bővültek Debrecenben, kettővel-hárommal eleinte, majd tizenhatal. Nem minden kiadás követte ezt, a 19–20. század fordulóján az egyikben csak kilenc ének maradt, több kiadásban teljesen összeolvadt tipográfiaileg is a két részre tagolt imádságokkal, egyben meg huszonnégy énekre gyarapodott a függelék.

Szóval a pozitivistá egyháztörténész – egyezően Bartók Györggyel, az Apafi Mihály imádságos könyvét kiadó Kristóf Györggyel,¹⁸ és Nagy Gézával (akinek egyháztörténete végre csonkítás nélkül napvilágot látott)¹⁹ – így nyilatkozott soká kéziratban maradt munkájában: „[...] megjelent Debrecenben II. Apafi Mihályné gr. Bethlen Kata szá-

¹⁶ „Bethlen Kata Fejedelem Asszony kegyesség gyakorlására írott könyvecske: vagy Bujdosásnak Emlékezet köve. Debrecen 1735.” Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757. A Bethlen-család és környezete. Az Apafi-család és környezete. A Teleki-család és környezete. Vegyes források. Sajtó alá rendezte Monok István, Németh Noémi, Varga András. Szeged 1994, 43. (Adattár XVI–XVII. szellemi mozgalmaink történetéhez. 16/3.) – Simon Melinda – Szabó Ágnes: Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója. Scriptum, 1997 (A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárai, 1416–1044; 2.) – Más kérdés, hogy ezt Weöres Sándor a szerzőség nyomtatott bizonyosságaként értelmezte.

¹⁷ *Három veréb hat szemmel...* 1. kötet, 28–30.

¹⁸ Bartók György: II. Apafi Mihály imádságos könyve. [Bevezető és szövegközlés] In: *Református Szemle* I–II. (1909) 72–77., 88–93., 105–108. – Kristóf György: II. Apafi Mihály fejedelem könyörgéses könyve. In: *Erdélyi Múzeum* XXXV (1930) 49–68. – II. *Apafi Mihály erdélyi fejedelem magános könyörgései*. Kiadta és bevezette Kristóf György. Cluj-Kolozsvár 1930.

¹⁹ *Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből*. Bp. 1985, 179. – *A református egyház története 1608–1715*. Attraktor, Máriabesenyő–Gödöllő 2008, II. 119.

mára írva egy ismeretlentől a »Bujdosásnak emlékezetköve« 1733-ból, melynek ugyan-
csak sok kiadása van még”.²⁰ Tennivalónk nekünk is akad még körülötte elég.

Did Kata Bethlen Compose any Paraphrase on the Psalms?

The answer to the question formulated in the title is definitely negative. Kata Bethlen married the last Transylvanian Prince at the age of fourteen. Around that time (presumably in 1692 or later, nonetheless before 1696) a Lutheran prayer book entitled *Arany Lánc (Golden Chain)* with inserted short poems was published. Another prayer book appeared several times between the eighteenth and twentieth centuries under the title *Bujdosásnak emlékezetköve (Memorial Stone of Peregrination)*, preceded by a dedication poem. A few lines of that poem allude to the favourite Psalm 42 (*Quemadmodum cervus*). Mistakenly, this prayer book and these poems also became interpreted by the twentieth-century Hungarian poet S. Weöres as an anonymous work composed by a so far unknown poetess, Kata Bethlen the younger, i.e. the wife of M. Apafi. The present study clears the details of philological and biblical background, showing that the author's identification was erroneous. Kata Bethlen was not a poetess, she did not compose any poems or psalms, consequently published no prayer book. The first part of *Memorial Stone* is a literal copy of the first part of *Golden Chain*. In the second part there are prayers borrowed from the Hungarian version of Bayly's *Praxis of Piety*. The dedication poem is not a paraphrase of the aforementioned Psalm. The editors of *Memorial Stone* must undoubtedly have been some of the reformed preachers in the court or environment of the last Transylvanian Prince.

---

²⁰ *A magyarországi protestantizmus története 1895-ig*. Máriabesenyő – Gödöllő, 2004, II. kötet, 71. – Csaknem szó szerint ezt találjuk lexikonjában is, amelynek első kiadásában (Mezőtúr, 1894.) még ő is Árva Bethlen Kata műveként regisztrálta. Később helyesbített: „Az ismételt neki tulajdonított »Bujdosásnak emlékezetköve« (Debrecen, 1733.) c. munkát a nála idősebb másik Bethlen Kata (II. Apafi Mihályné) számára írta egy ismeretlen.” (3. javított és bővített kiadás, Bp. 1977.)